

NE ZNÁMÁ SPOLEČNOST

**POHLEDY
NA SOUČASNÉ
ČESKO**

**PAVEL
POSPĚCH
HOST**

© Pavel Pospěch, 2021
© Host – vydavatelství, s. r. o., 2021
(elektronické vydání)
ISBN 978-80-275-1010-8 (PDF)
ISBN 978-80-275-1011-5 (ePUB)
ISBN 978-80-275-1012-2 (MobiPocket)

OBSAH

NEZNÁMÁ SPOLEČNOST⁹

PRIVATISMUS¹³

VENKOV²⁹

FRONTA⁴⁵

PŘIZPŮSOBIVOST⁶¹

AUTENTICITA⁷⁹

KLIMATICKÁ ZMĚNA⁹⁵

MĚSTA¹¹⁵

PRAVDA O COVIDU¹³³

KOLAPS¹⁵¹

SOCIOLOGIE¹⁶⁹

POZNÁMKY¹⁷⁹

NEZNÁMÁ SPOLEČNOST

Neznámé společnosti vždy podněcovaly naši zvědavost. Na výstavách o životě vzdálených kultur zažíváme zvláštní směs známého a cizího: jsou tu věci, které známe – jídlo, svatby, pohřby –, které však nabývají odlišných, neobvyklých forem. Vedle nich jsou povědomé formy jako zpěv nebo tanec, ale ty zase slouží úplně jiným účelům než těm, na které jsme zvyklí. Antropologická setkání s neznámými společnostmi jsou proto plná údivu a překvapení. Nejlepšími antropology naší vlastní společnosti jsou děti. Když děti objevují zákonitosti fungování společnosti, je to stejně fascinující jako na výstavě o Aztécích. Jsou tu pravidla, zákazy, principy, odměny a tresty a všechno to nějak drží pohromadě. Dílčí zkušenosti se spojují do smysluplných celků a společenský život náhle začíná dávat smysl. Jenom škoda, že tento antropologický

zápal dlouho nevydrží. Děti vyrostou, stanou se z nich dospělí a svět zevšední. Tedy ne svět: ten je stále stejný. To, co zevšední, je náš pohled na svět. Údiv vystřídá rutina, touhu po dobrodružství nahradí touha po jistotě. Neznámá společnost se stane známou.

Úkolem sociologie je postavit se tomuto procesu do cesty. Obecně rozšířená představa říká, že vědci činí neznámé známým. Není to docela pravda. Možná ještě důležitějším úkolem je *učinit známé neznámým*. Sociologové si všimají věcí, které se jeví jako známé a normální, a zpochybňují je. Nad tím, co jsme si zvykli považovat za samozřejmé, se sociologie pozastavuje a do zaběhnutého soukolí každodenního světa vnáší pochybnost: opravdu je toto jediná možná cesta? Jak se stalo, že něco pokládáme za přirozené? Jaké síly se skrývají za věcmi, které se dějí „samy od sebe“?

Podívat se na českou společnost jako na společnost neznámou znamená ptát se na věci, které v každodenním životě přehlízíme. Proč je v Česku tolik zahradních bazénů? Proč je každá trafika plná časopisů o jídle a bydlení? Proč se v českých městech nesmí pít alkohol na veřejnosti a proč jsme si toho ani nevšimli? Proč máme rádi vtipy o frontách na banány? Proč věříme vědě, ale neposloucháme její závěry? A proč volíme bohaté oligarchy s pocitem, že jsou jako my? V naší společnosti je tolik záhad, kolik jich je na výstavě o Aztécích, jenom jsme se odnaučili si jich všimnout. Do některých z nich nahlédneme v této knize.

Neznámá společnost pojednává především o současném Česku, ale není to kniha diagnostická. Její snahou není podat soupis problémů, které naši zemi tíží – ty by se do jejího rozsahu možná ani nevešly. Spíše je průvodcem, který sleduje souvislosti mezi aktuálními společenskými tématy a na základě konkrétních příkladů se snaží obecně pojmenovat, co se s námi děje. Některá témata jsou tak nápadná, že je nelze přehlédnout: hned dvě kapitoly se věnují pandemii covidu-19 a toto téma se objevuje i v řadě dalších. Ještě větší hrozbu než pandemie představuje klimatická krize, v jejímž stínu budeme v nadcházejících dekádách muset žít – také o ní je v knize samostatná kapitola. Na řadu jiných témat se naopak nedostalo, i když by si pozornost zasloužila. To ale vůbec není špatně. Kameny, které na konci této knihy zůstanou neobrácené a kterých bude jistě mnoho, jsou příslibem pro další produktivní tázání.

Nápad napsat *Neznámou společnost* vzešel z diskusí v rámci kurzu *Sociologie pro nesociology*, který již několik let učím na Masarykově univerzitě. Ve výsledné knížce toho z původních přednášek mnoho nezbylo, zůstala v ní však počáteční ambice hledat ve světě každodennosti obrysy důležitých témat a poskytnout nástroje, kterými je lze pojmenovat. Zkušenost, kterou jsme se studujícími udělali a kterou jsem se snažil přenést na stránky této knížky, je taková, že hledání a pojmenovávání souvislostí je nejen důležité, ale také zábavné. Tak jako objevování neznámých společností.

PRIVATISMUS

S bazény jsme na tom dobře, s volební účastí ne. Proč jsou trafiky plné časopisů o vaření. Tuzemský privatismus je jako západoevropský privatismus na steroidech. Jak se z nás stali chalupáři. Český řidič je tajný agent privatismu. Jaký je rozdíl mezi přechytračením a krádeží. Komunismus skončil, ale my v něm stále žijeme.

Česká republika je velmocí zahradních bazénů. Bazén v Česku najdete v každé třetí zahradě a prodejci si pochvalují, že trh dál roste.¹ Z evropských zemí se s námi mohou měřit jenom Francie a Španělsko, případně – pokud započítáme i saunové bazénky – Finsko. Jak jsme takového úspěchu docílili a proč zrovna Česko, je trochu záhada. Nemáme sauny jako Finové a na rozdíl od Španělů či Francouzů nemáme ani subtropické klima. Co naopak máme, je sucho: počet obcí, které zakazují napouštění zahradních bazénů z vodovodu, každé léto roste a dosáhl už několika stovek. Přesto jsme se v počtu bazénů na hlavu stali evropskou špičkou.

VLASTNÍ BAZÉN

Zdánlivě nelogická posedlost vlastními bazény nemá svůj původ ani v podnebí, ani v přírodních podmínkách, nýbrž v kultuře. Sociologové v této souvislosti mluví o takzvané kultuře *privatizmu*. Privatizmus se obecně popisuje jako stažení se do soukromé sféry: privatisty se stáváme, když se naše úsilí a naše hodnoty upínají k rozvoji a naplnění cílů v oblasti soukromého vlastnictví. Vedle nákupu zahradního bazénu se nabízí i další spotřebitelské orientace – co třeba ten domek, na jehož zahradě jsme bazén zapustili? Češi patří v Evropě k těm, kdo si nejvíce váží vlastnického bydlení na úkor nájemního: ve výzkumu Sociologického

ústavu Akademie věd se přes 70 procent dotázaných shodlo na tom, že žít ve vlastním je „pro každého splněný sen“.² Respondenti se také shodovali na tom, že nájemní bydlení je znakem nedospělosti: být dospělým Čechem znamená žít ve vlastním, anebo o to aspoň usilovat.

Privatismus posunuje těžiště našeho zájmu dovnitř. V podmínkách privatismu se naše identita neopírá o příslušnost ke skupině či ke společnosti, nýbrž o to, co se vejde do prostoru uzavřeného stěnami nebo živými ploty našich obydlí.³ Průvodním jevem privatismu je proto i stažení se z veřejné sféry a nezájem o veřejné problémy. To pozorujeme i u nás: volební účast je v České republice dlouhodobě nízká a Čechů, pro něž je politika alespoň částečně „důležitou součástí života“, je podle posledního výzkumu European Values Study jenom 26 procent (evropský průměr přitom přesahuje 42 procent).⁴ U mladých lidí jsou tato čísla ještě vyšší: v mezinárodním průzkumu OECD prohlásilo téměř 60 procent mladých Čechů, že je politika vůbec nezajímá (z 39 sledovaných zemí jsou na tom hůře už jen mladí Litevci).⁵ Urbanista Richard Roland k tomu dodává, že v podmínkách privatismu nás politika zajímá jenom tehdy, když cítíme, že politická opatření ohrožují naši spotřebitelskou svobodu.⁶

Nárůst privatismu není zdaleka pouze českým fenoménem. Úpadek veřejné sféry a její vytěsnění sférou soukromou je v řadě západních zemí důležitým tématem a kritičtí vědkové zkoumají jeho

různé projevy. Klasické studie sociologa Roberta Putnama si například všímají úpadku takzvaného sociálního kapitálu – tedy spolkového a komunitního života, jehož vývoj Putnam zkoumal v Itálii a ve Spojených státech.⁷ Název jeho nejznámější knihy *Bowling Alone* odkazuje k bowlingu jako dříve oblíbenému rituálu amerického společenského života. Dnes si můžeme nechat postavit bowlingovou dráhu ve sklepě a kuželky si na ní srážet sami. Odklon od veřejného směrem k soukromému lze pozorovat nejenom, jak to dělal Putnam, na řídících řadách zájmových, odborových a dobrovolných organizací, ale také v rostoucí nedůvěře vůči veřejným institucím a zavedeným „značkám“ veřejného života. O ní svědčí stále se snižující účast ve volbách, nebo naopak podpora kandidátů, kteří se profilují jako anti-systémoví. Ve stažení se do soukromí nám pomáhají také technologie, počínaje těmi každodenními, jako jsou online nákupy. Kdo nakupuje online z domova, ten se těžko v samoobsluze potká se sousedem a domluví si partičku bowlingu na příští víkend. Pandemie covidu-19 nám umožnila prožít si vztah mezi privatismem a technologiemi s obzvláštní intenzitou.

Stažení se do soukromí bývá také někdy dáváno do souvislosti s procesem individualizace, kdy dochází k rozpadu společenských vazeb a nejužší rodina – rodiče a děti – se stává osamělou.⁸ Zároveň se proměňují naše hodnoty. Učíme se přemýšlet sami o sobě, o tom, kým *skutečně jsme* a jaký má náš život smysl. Snažíme se o dosažení vnitřního naplnění,

seberealizace, pocitu autentického prožitku. Tato orientace na sebe sama a hledání směrem dovnitř byly porůznu popsány jako *kultura narcismu*⁹ nebo *terapeutická kultura*.¹⁰ O našem vnitřním hledání však neví jenom náš terapeut. Ví o něm i prodejce doplňků k zahradním bazénům, a proto nám nabízí zahradní nábytek, který *vyjádří naši jedinečnou osobnost*. A ví o něm také zahradní architekt, interiérový designér a prodejce kuchyňských nožů. Ti všichni vědí, že skrze nákup jejich produktů vyjadřujeme svou identitu: to, kým skutečně jsme. Proto také není divu, že jsou prodejny novin a časopisů doslova obsazeny magazíny o bydlení, životním stylu a jídle. Lifestylové magazíny nejsou pouze katalogem věcí ke koupi, ale také katalogem možností, jak být sám sebou. Politické a společenské tituly jim v situaci klesajícího zájmu o veřejné dění nemohou konkurovat: proto má časopis *Respekt* nižší náklad než *Chvilka v kuchyni*, a to i přesto, že *Chvilka v kuchyni* se o své čtenáře musí přetahovat s několika desítkami dalších titulů o vaření a gastronomii. Z trafik se staly výkladní skříně privatistických hodnot: ukaž nám, jak bydlíš. Ukaž nám, co vaříš, kam jezdíš na dovolenou a jaké sleduješ seriály. Nástrojem utváření sebe sama se stala soukromá spotřeba.

Přestože všechny tyto jevy můžeme pozorovat i za našimi západními hranicemi, je regionální forma privatismu specifická. Privatismus v postkomunistické Evropě je jako západní privatismus na steroidech, píše antropoložka Sonia Hirt.¹¹ Postupný

posun z veřejné sféry do sféry soukromé, který pozorujeme na Západě, probíhá v České republice a v dalších postkomunistických zemích formou překotného úprku. Orientace směrem k vlastnímu bydlení, vlastnímu bazénu či vlastnímu autu jako by byla vždy o stupínek silnější než u našich západních sousedů – a stejně tak i míra stažení se z veřejné sféry. Štěpící linie Východ–Západ se zde neobjevuje náhodou. Podle Hirt jde o dědictví komunistického režimu, který nás naučil, že všechno veřejné je podezřelé. Angažovanost ve veřejných věcech je kontaminována historií režimních rituálů, prázdných hesel a prvomájových průvodů. Všimněte si ostatně, že se u nás o mladých lidech, kteří mají chuť něco kolem sebe změnit, dosud pohrdavě říká, že jsou „svazáci“.

Komunistický režim ničil naši důvěru ve veřejnou sféru a zároveň nás tlačil směrem do sféry soukromé. Dobře známým výsledkem tohoto tlaku je české chalupářství: zatímco v roce 1945 bylo na území Česka evidováno přibližně osm tisíc chat a chalup, o čtyřicet let později se jejich počet blížil číslu čtyři sta tisíc.¹² Podle některých zdrojů jsou dnes Češi v počtu chat a chalup na osobu druhí na světě.¹³ Dalším známým výsledkem bylo vykrádání veřejného majetku ve prospěch soukromého zisku: krádeže materiálu nebo náradí z erárních zdrojů byly běžnou součástí každodenního provozu a vztah mezi soukromou a veřejnou sférou jimi byl jasně nastaven ve prospěch té první:

„Vypůjčit si“ materiál nebo nářadí z pracoviště pro osobní potřebu nebylo spolupracovníky považováno za porušení morálních norem a lidé tyto „vypůjčky“ často praktikovali už z toho důvodu, že řadu věcí nebylo možné si opatřit jiným způsobem. Řčení „Kdo nekrade, okrádá rodinu“ bylo v 70. a 80. letech běžné ospravedlnění těchto lidových parazitických praktik. Je třeba si totiž uvědomit, že rozkrádání státního majetku podřízenými bylo plýtváním pouze z pohledu vedoucích pracovníků, kteří měli majetek na starosti, protože museli najít za zmizelý majetek náhradu a splnit plán. Pro člověka, který si materiál či nářadí odnášel domů, by bylo naopak plýtváním nechat pro něj užitečné věci na pracovišti, odkud by je mohl odnést někdo jiný.¹⁴

Každodenní přítomnost této drobné korupce a její nevyhnutelnost naučily celé generace mít na paměti především vlastní prospěch, bez ohledu na oblast veřejného a kolektivního. Kolikátí na světě jsme dnes v tomto žebříčku, těžko říci.

Důvodem, proč se k tomuto známému tématu vracet, je, že jednání, o němž je řeč, je nám povědomé – a to i bez znalosti nedávné historie. Jde o část privatismu, o níž jsme dosud nemluvili, a přitom je klíčová. Étos privatismu velí zaměřit se na privátní zájmy. Pokud v cestě stojí veřejná pravidla, nezbyvá než je obejít. Obcházení pravidel by nám

jindy vadilo, ale v privatistické společnosti *se to tak nebere*: často se to bere přesně opačně. Sociolog Sorin Matei ve studii z Rumunska ukázal, jak se schopnost nabrat si ze státního a přitom se příliš nenadřít stala v této vysoce privatistické společnosti měřítkem úspěchu.¹⁵ Získat *sinekuru* neboli výnosné zaměstnání, při kterém mám čas věnovat se svým privátním zájmům, je považováno za známku úspěchu. „Ve Spojených státech je všechno naopak,“ diví se v Mateiově výzkumu jeden z respondentů, rumunský lékař se zkušenostmi ze zámoří. „Do práce se člověk musí vystrojit, kdežto na party se chodí v neformálním oblečení.“ Jako kdyby Američané nevěděli, že to skutečně důležité se děje právě v soukromém životě – a do práce se chodí jen tak, aby se neřeklo. Zařídit se tak, abych se pod záminkou práce mohl věnovat svým soukromým aktivitám, není ostuda, ale úspěch: podívejte se, jak se mi podařilo přechytračit systém!

VLASTNÍ VOLANT

Málokde se u nás setkáte s tolika příklady *přechytrčování systému* jako na tuzemských silnicích. Málokterá oblast v sobě tak viditelně snoubí obě charakteristiky privatismu: zaměření na soukromou sféru a vypočítavý vztah k obecným pravidlům. Vezměme si například měření rychlosti: Česká republika je jednou z mála evropských zemí, kde se mohou bez

omezení prodávat a používat takzvané pasivní anti-radary – tedy zařízení, která řidiče upozorní na to, že jejich rychlost je měřena policejním radarem. Nic jiného antiradar neumí: je to přístroj, jehož jediným smyslem je zmařit spravedlivý trest pro člověka, který ohrožuje ostatní. Zatímco prodej střelných zbraní je u nás regulován, a to i přesto, že zbraně mohou být použity pro dobrou věc, antiradary, které pro nic dobrého být použity nemohou, se prodávají volně a úspěšně.

Měření rychlosti na silnicích je situací, kterou se ve veřejném diskursu podařilo převyprávět s řidičem v roli oběti. V Poslanecké sněmovně se pravidelně vracejí iniciativy, jejichž cílem je omezit možnost obcí měřit na svém území rychlost. Termíny jako „šikana řidičů“ nebo „loupeživé nájezdy strážníků“¹⁶ jasně ukazují hodnotové nastavení těchto diskusí. Pravidelná hlášení komerčních rádií, v nichž řidiči upozorňují své kolegy za volantem na místa, na nichž je dnes kvůli měření třeba dodržovat zákon, se stala rutinou, nad níž už se ani nepozastavujeme. O tom, že by se pravidla měla dodržovat i tam, kde zrovna nehlídkují policisté, samozřejmě víme, ale v každodenním jednání na silnicích jsme se naučili tento požadavek ignorovat. Jediné, co je s podivem, je, že Ministerstvo dopravy za celou tu dobu nenajalo hlasového imitátora, který by seděl u telefonu a různými hlasy obvolával rozhlasové stanice s falešnými zprávami o měřených úsecích. Bezpečnosti na silnicích by to nepochybně pomohlo.

Pravidla, která mají život za volantem usnadňovat a chránit všechny jeho účastníky, jsou nahlížena jako nepřátelské zásahy do naší svobody – a proti nepřátelským zásahům je třeba bojovat. Nástroji boje jsou různá chytráctví a obstrukce, jejichž prostřednictvím se snažíme platnost pravidel obejít. Jednou je to „osoba blízká“, právní institut, který dlouhá léta pomáhal řidičům neplatit pokuty. Stačilo prohlásit, že dotyčný auto neřídil a místo něj za volantem seděla „osoba blízká“ – a proti blízkým osobám máme právo nesvědčit. Jindy jde o další podobné výmluvy, které daly dokonce vzniknout svébytnému druhu podnikání: v České republice existují firmy, které za poplatek zdržují přestupková řízení a hromadí obstrukce, jejichž cílem je dosáhnout promlčení přestupku. Dlužno dodat, že ve většině případů jsou tito „paraziti práva“¹⁷ neúspěšní.

VLASTNÍ PRAVIDLA

Charakteristickým rysem privatismu je, že obcházení pravidel morálně omilostňuje. Když se s řemeslníkem dohodneme, že nám práci udělá bez dokladu – tedy že společně spácháme daňový podvod –, zdálo by se, že to není nic k chlubení. Výsledek je ale často opačný: máme radost, že nás služba vyšla levněji, a klidně radíme kamarádům, ať to udělají také tak. Je to zvláštní fenomén: když si v samoobsluze strčíte láhev vína pod kabát a bez zaplacení

projdete ven, tak vás to také vyjde levněji. Většina z nás to ale nedělá, a když už ano, tak se tím rozhodně nechlubíme. Kde je tedy rozdíl? Nejspíš v tom, že daňový podvod je zločin, na který si troufne každý: jeho obětí je stát a jeho předmětem jsou daně, které jsme si navykli vnímat jako útok na svůj majetek. Většina z nás přesně neví, kolik státu na daních odvádí, ale všichni jsme si jisti, že je to *více než dost*. A konečně, na to nezapomínejme, při krádeži v samoobsluze nás můžou chytit a bude z toho ostuda. Étos privatismu je také étosem školáků, kteří hrdinně a okázale porušují pravidla – ale jenom když je k nim učitel zrovna obrácen zády.

Není to zrovna lichotivá představa. Když u rodné večere dojde na cestovatelské zážitky a slova se ujme někdo, kdo se zrovna vrátil z Rakouska, Německa nebo odněkud ze Skandinávie, je to většinou smutné srovnání. „No jo, Češi,“ říkáme a kroutíme hlavou. Co naplat, že cestovatelé svět, o němž vyprávějí, vždy trochu přibarvují. Oproti zemím s pevnou a respektovanou institucionální kulturou to zkrátka v Česku nevypadá dobře. Ve vývojové psychologii se popisují tři stadia morálního vývoje u dětí a dospělých: v *prekonvenčním* stadiu se snažíme především vyhnout trestu, v *konvenčním* stadiu si vážíme pravidel a až ve stadiu *postkonvenčním* začínáme chápat širší rámec společenské smlouvy a morálky.¹⁸ V jazyce této typologie by se mohlo zdát, že česká společnost zůstala v prekonvenčním stadiu. Pravidla a zákony respektujeme

ne proto, že bychom ctili jejich hodnotu pro všechny, ale proto, abychom se vyhnuli trestu. Stát je jako učitel, který když se otočí zády, tak zapneme antiradar, vymlouváme se na osobu blízkou a podvádíme s daněmi. Co to o nás vypovídá? Je toto projevem našeho češství?

Není. Je to projevem privatismu. A privatistický postoj je právě v řadě postkomunistických zemí převládajícím občanským étosem. Sonia Hirt, jak jsme se již zmínili, vidí mezi privatismem a zkušeností komunistického režimu přímou spojnici: komunismus nás naučil, že obecná pravidla ve skutečnosti neslouží nám, nýbrž zájmům někoho jiného. Není proto divu, že jsme začali tato pravidla obcházet a ani se za to nestydíme. Platnost tohoto argumentu je ovšem sporná. Český antropolog Ladislav Holý pozoroval ve své práci podobný fenomén, ale vypravil se o jedno historické období dál:

Taktéž identifikace se státem často není považována za pozitivní hodnotu. Čeští političtí komentátoři, ať již pravicoví, nebo levicoví, soustavně kritizují, že v české politické kultuře převažují stranické zájmy nad obecnými zájmy státními a že se obyčejní občané se státem nedostatečně ztotožňují. V meziválečném Československu se tento přístup vykládal jako pozůstatek rakousko-uherské říše, kdy Češi měli jen málo důvodů k identifikaci se státem,

jehož občany sice byli, ale který nesloužil jejich zájmům. Nyní se tento přístup vysvětluje jako pozůstatek komunistického režimu.¹⁹

Holého postřeh ukazuje trhliny v argumentu o komunistickém dědictví: my krčíme rameny a ukazujeme na komunistický režim, naši dědečkové krčili rameny a ukazovali na císaře pána. Na koho budeme ukazovat příště? Možná je namístě nedívat se na privatismus pouze jako na *dědictví*, tedy na něco, co nám bylo v minulosti způsobeno a s čím dnes již mnoho nenaděláme, ale také jako na *současnost*. Jako na soubor postojů, pro které jsme se sami rozhodli.

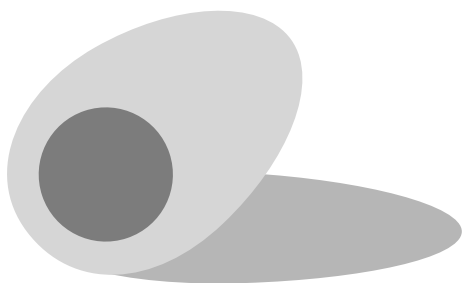
Když v dnešní době dvě třetiny Čechů prohlašují, že se *dnes člověk musí ohlížet především na to, co je výhodné pro něj osobně*,²⁰ není to pouze dědictví minulosti, ale také aktivní reakce na současnou situaci, v níž se obrácení do soukromí jeví jako racionální reakce a v níž zástupci státu dlouhodobě nejsou schopni nabídnout nic, s čím by bylo možné se identifikovat. I samotné přihlášení se k ideji národního státu slouží spíše jako pomůcka, když se naskytne možnost – tak jako v debatách o imigraci – sesbírat politické body tím, že tučně obtáhneme hranici mezi Čechy a Nečechy. Zeptejte se však, tak jako již zmiňovaný Sorin Matei, kolik Čechů si na svůj národní stát vzpomene v každodenním životě: kdo například skutečně slaví státní svátky? Kolik z nás si o volném dnu připomene

svatého Václava, Mistra Jana Husa nebo jiné historické patrony češství? Odpověď je jasná a Matei ji shrnuje lapidárně: „[...] ze státních svátků, které byly původně určeny k oslavě státu a kolektivity, se staly dny vyhrazené výhradně soukromé spotřebě.“²¹ Státní svátek je souhrnný název pro ty dny, kdy jezdíme na kolo, na lyže nebo na chatu, pracovat na zahradě. Možná i proto stále slyšíme tolik hlasů o tom, že by se o státních svátcích neměly zavírat obchody. Vždyť co jiného bychom na Den české státnosti dělali, než si šli nakoupit?

Rozvoj privatistické kultury je také příběhem o deziluzi ze současného vývoje veřejné sféry. Není ostatně náhodou, že Češi ve velké většině hodnotí stav společenské poctivosti a morálky jako lepší před rokem 1989 než po něm.²² Nejde o to, zda mají, či nemají pravdu. Jde o míru zklamání z vývoje společnosti, které je dovedlo k tomu, aby takový soud vyslovili. Vinu na tomto stavu nesou pochopitelně především politické a společenské elity, které dlouhodobě selhávají v bodě, který je naprosto klíčový – totiž rehabilitace veřejné sféry. Když se na veřejnou angažovanost nahlíží jako na kalkul a na produkt postranních zájmů a když jsou lidé se zájmem o veřejné dění označováni za potížisty a svazáky, je lhostejnost a stažení se k vlastnímu zahradnímu bazénu nevyhnutelnou reakcí.

Mezi elitami, o nichž je řeč, přitom hrají ústřední roli ti, kdo privatismus nešíkovně, ale s částečným úspěchem převlékají za ekonomický liberalismus.

Obcházení pravidel, daňové podfuky nebo různé figle za volantem nám zástupci těchto skupin prezentují jako dovolávání se svobody proti všemocnému státu. Bojte se o svou svobodu a o svůj majetek, radí ideologové privatismu, kteří se v Česku etablovali v mediálně viditelných pozicích. Vypočítavost, sobectví a porušování pravidel: to vše náhle získává lákavý nátěr boje za svobodu. Výsledné naladění vůči veřejné sféře se příliš neliší od postoje, který známe z dob před rokem 1989 – jenomže tentokrát nám teze o „dědictví komunismu“ nepomůže. Až budeme příště u svých zahradních bazénů vyprávět cestovatelské zážitky a hořekovat nad morálkou Čechů, měli bychom si vzpomenout právě na tyto skupiny. Na komunisty už tentokrát vzpomínat nemusíme.

VENKOV

Čemu doopravdy tleskal Jan Veleba. Konflikt mezi městy a venkovem se vrací na scénu. Komu vadí muži v kravatách. Jak se žije na periferii. Venkovský populismus nemá nic společného s venkovem. Jak vydávat hodnotový spor za geografické rozdíly. Jak spolu souvisí český venkov a čínský systém státního dozoru.

Volbu prezidenta v roce 2018 jsme sledovali v přímém přenosu České televize. Po skončení druhého kola se začaly objevovat první výsledky z malých obcí, kde získal vyšší počet hlasů kandidát Miloš Zeman. V momentě, kdy se výsledky objevily, se v Zemanově štábu chopil slova lobbista Jan Veleba a začal skandovat: *At' žije venkov!* Ostatní se přidali a na chvíli se celý sál, zaplněný muži středního a vyššího věku, proměnil v dav fanoušků, kteří společně vyznávali svou lojalitu k venkovu a vysmívali se obyvatelům velkých měst.

Prezidentská volba byla jedním z nejviditelnějších tuzemských projevů konfliktu mezi městy a venkovem. Tento konflikt se v posledních několika letech vrátil na titulní stránky světových novin především v souvislosti se vzestupem populistických a protestních hnutí. Polarizace města–venkov se na výsluní veřejného zájmu dostala zejména po roce 2016, v souvislosti se dvěma globálními otřesy: referendem o odchodu Británie z Evropské unie a zvolením Donalda Trumpa americkým prezidentem. „Od Trumpa k Brexitu: moc se přelévá z měst na venkov,“ shrnul šok z nové politické konfigurace hojně citovaný komentář v deníku *The Guardian*.²³ Mapy výsledků hlasování z obou zemí ukazovaly nápadně podobný obrázek: velká města a jejich nejbližší okolí vyznačené jednou barvou, venkovské regiony barvou druhou. Voliči Trumpa a zastánci brexitu koncentrováni v periferních oblastech. Stejně nebo podobné obrázky jsme si zvykli vídat i v našem

regionu, když jde o volební zisky Viktora Orbána nebo Jarosława Kaczyńského. *Města versus periferie*.

Čeští venkované nemají příliš mnoho důvodů, proč se stavět právě za Zemana a jeho lobbisty. Zemanova vláda na přelomu tisíciletí přivedla do řídicích funkcí garnituru normalizačních inženýrů, kteří jdou na ruku zemědělským velkopodnikatelům. Zemanovi lidé aktivně prosazovali přeměnu zemědělské půdy na pozemky pro sklady a montovny a ve vztahu k venkovské krajině prosazovali – a dodnes prosazují – megalomanské projekty, jako je kanál Dunaj–Odra–Labe, které hrozí zničením venkovské krajiny. Zeman ani Veleba si však nemusí stýskat, že jsou jejich city k venkovu neopětovány. Jádrem medializovaného konfliktu mezi městy a venkovem totiž není skutečný venkov – a populistům celého světa také o skutečný venkov nejde. Za fasádou prostorové polarizace ve skutečnosti stojí hodnotový konflikt – a není náhodou, že se tento konflikt váže k našim představám o *venkovskosti*.

NÁVRAT STARÉ DICHOTOMIE

Rozdíly mezi životem ve městech a na venkově byly v tuzemsku vděčným kulturním motivem minimálně od literární skupiny májovců z druhé poloviny devatenáctého století. Kinematografie dvacátého století tento motiv s oblibou využívá k vytváření komických kontrastů: v českém prostředí jde o veselohry

jako *Na samotě u lesa* nebo *Vesničko má středisková*, v porevoluční kinematografii například o film *Cesta z města* nebo o komedii *Bobule*. Ale zatímco je populární kultura zalidněna postavičkami stereotypních měšťáků a venkovanů, ve většině západních společností se dělicí čára mezi městem a venkovem stále více rozvolňuje. Geografové a sociologové od druhé poloviny dvacátého století opakovaně konstatují, že dělení společnosti na města a venkov přestává mít smysl.²⁴ Obyvatelé venkova se stávají účastníky stejných ekonomických řetězců jako obyvatelé měst a konzumenty stejné kultury. Města se vlivem suburbanizace a *sídelní kaše* (viz kapitolu 7) rozrůstají do šířky a jejich hranice se stávají nezřetelnými. Zaměstnanost v zemědělství a rozsah zemědělské výroby rychle klesá a skutečný venkov s „venkovským životním stylem“ dnes najdeme spíše jako turistickou atrakci než jako místo, kde doopravdy žijí lidé.

Skutečnost, že se od roku 2016 znovu živě diskutuje o konfliktu mezi městy a venkovem, je proto překvapivá. Většina komentátorů toto zmrtvýchvstání vysvětluje s odkazem na nerovnosti a vzájemné odcizení mezi centry a periferiemi. Například francouzský geograf Christophe Guilly v knize *Twilight of the Elites*²⁵ popisuje narůstající propast mezi velkými městy („novými citadelami“) a francouzskou periferií. Zatímco si bohatí obyvatelé měst užívají spotřebního přepychu, který přináší globalizace, obyvatelé periferií za tento přepych platí, píše Guilly. Když se v roce 2018 ve Francii dalo do

pohybu hnutí Žlutých vest (*Gilets jaunes*), zdálo se, že Guillyho předpověď o revoltě se naplnila. Řadoví zaměstnanci ve službách a v dopravě si navlékli pracovní výstražné vesty a vydali se do Paříže demonstrovat proti klesající životní úrovni a mizejícím státním zárukám důstojného života.

Ve Velké Británii se v období po brexitu stala podobným bestsellerem kniha *Road to Somewhere* Davida Goodharta.²⁶ Goodhart v britské populaci kreslí čáru mezi dvěma skupinami: lidmi odněkud (*somewheres*) a lidmi odkudkoli (*anywheres*). Ti první jsou vázáni k místu – často jde o obyvatele venkova s blízkým vztahem ke svému okolí a s nedůvěrou ke globalizačním trendům. *Anywheres* jsou naproti tomu vzdělanou, kosmopolitní a vysoce mobilní skupinou, která ze svého privilegovaného postavení nerozumí problémům periferie. Neporozumění je vzájemné: „[...] vykořeněná, liberalistická, hyperindividualistická Británie jako jeden velký Londýn. Takto většina lidí v Británii nežije a žít nechce,“ píše Goodhart.²⁷ Téma vztahu k místu je klíčové: Anke Bosma a Esther Peeren v analýze farmářských protestů v Holandsku ukazují, jak farmáři vnímají sami sebe: být farmářem na venkově je osud. Vztah k místu a půdě je v nás hluboce zakořeněn a nezmizí, ani když se z vesnice odstěhujeme. Oproti farmářům stojí vládní úředníci z hlavního města. „Muži v kravatách,“ píší Bosma a Peeren, „kteří mají ke své práci stejný vztah jako ke svým kravatám.“²⁸ Každý den si

oblékají jinou – a každý den jsou na jiném místě. Nikam a k ničemu nepatří (viz kapitolu 5).

Zvolení Donalda Trumpa americkým prezidentem zažehlo obdobnou debatu i na druhé straně oceánu. Sociologové zde mluví o venkovském odporu (*rural resentment*):²⁹ obyvatelé venkova cítí, že ve srovnání s lidmi z měst tahají za kratší konec. Představitelé městských liberálních elit ignorují jejich potřeby a opovrhují venkovskými hodnotami a venkovským životním stylem. V tom leží jádro paradoxu: lidé v chudších, periferních oblastech volí republikány, ačkoli republikánští kandidáti pro chudé regiony nic dobrého nepřinesou. Pro obyvatele periferního venkova je však *spolehnout se sami na sebe* lepší volbou než *spolehnout se na pomoc vlády* – právě proto, že z vládní pomoci profitují jiné skupiny než oni. Podobný argument přináší socioložka Arlie Hochschild v knize *Strangers in Their Own Land*.³⁰ I zde vystupují obyčejní Američané, lidé z venkova a z periferie, kteří volí zdánlivě proti svým zájmům. Krajina ve státě Louisiana, v níž hrdinové *Cizinců* žijí, je stále více devastována chemickým průmyslem a republikánští politici této devastaci v duchu volného trhu nečinně přihlížejí. Budou však proto louisianští venkované volit demokraty? Nebudou. Nejde jenom o protest proti *big government*, argumentuje Hochschild. Jde o celý hluboce uložený příběh o křivdě a neférovosti. Kdo se postaví za naše zájmy, ptají se venkované z chudých oblastí Spojených států amerických, odkud se velké průmyslové firmy

POZNÁMKY

PRIVATISMUS

- 1 „Bazén je už na každé třetí zahradě v Česku. Víc jich mají jenom ve dvou zemích Evropy“. *Aktuálně.cz*, 4. 6. 2016.
- 2 *Postoje k bydlení 2013*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2014.
- 3 Roland, R. *The Ideology of Home Ownership. Homeowner Societies and the Role of Housing*. London: Palgrave 2008.
- 4 *European Values Study*, 2017. Zdroj: <https://europeanvaluesstudy.eu/>.
- 5 *Society at a Glance 2016*. OECD Social Indicators. Zdroj: <https://doi.org/10.1787/9789264261488-en>.
- 6 Roland, R. *The Ideology of Home Ownership. Homeowner Societies and the Role of Housing*, cit. dílo, s. 66.
- 7 Putnam, R. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster 2000.

- 8** Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. *Individualization. Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage 2002.
- 9** Lasch, C. *Kultura narcismu. Americký život ve věku snižujících se očekávání*. Praha: Triton 2016.
- 10** Bailey, J. „Some meanings of ‚the private‘ in sociological thought“. *Sociology* 34(3), 2000, s. 381–401.
- 11** Hirt, S. *Iron Curtains. Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-socialist City*. Chichester: Wiley-Blackwell 2012.
- 12** Vystoupil, J. et al. „Vývoj cestovního ruchu v ČR a jeho prostorové organizace v letech 1990–2009“. *Urbanismus a územní rozvoj* 13(5), 2010, s. 93–108.
- 13** „Češi jsou druzí na světě v počtu chat na obyvatele“. *Český rozhlas*, 28. 12. 2005.
- 14** Hájek, M. – Kaderka, P. – Nekvapil, J. – Samec, T. *Kdo šetří, má za tři? Diskurz šetrnosti v proměnách české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství 2019, s. 103.
- 15** Matei, S. „The emergent Romanian post-communist ethos from nationalism to privatism“. *Problems of Post-communism* 51(2), 2004, s. 40–47.
- 16** „Poslanec chce zamezit ‚loupeživým‘ nájezdům strážníků na řidiče“. *Mladá fronta Dnes*, 28. 11. 2016.
- 17** „Paraziti práva“. *Lidové noviny*, 16. 3. 2013.
- 18** Kohlberg, L. *Essays on Moral Development. Vol. I: The Philosophy of Moral Development*. San Francisco: Harper & Row 1981.

- 19** Holý, L. *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství 2010, s. 166.
- 20** Český rozhlas. *Česká společnost 2019 – Rozdělená společnost, výzkum Českého rozhlasu* (datový soubor online). Praha: Český sociálněvědní datový archiv 2020. Zdroj: <http://hdl.handle.net/11104/0317120>.
- 21** Matei, S. „The emergent Romanian post-communist ethos from nationalism to privatism“. *Problems of Post-communism* 51(2), 2004, s. 42.
- 22** Viz například STEM Trendy 6/2001 a pozdější výzkumy STEM.

VENKOV

- 23** „From Trump to Brexit, power has leaked from cities to the countryside“. *The Guardian*, 12. 12. 2017.
- 24** Bell, M. „The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship“. *Journal of Rural Studies* 23(4), 2007, s. 402–415.
- 25** Guilly, C. *Twilight of the Elites. Prosperity, the Periphery, and the Future of France*. New Haven: Yale University Press 2019.
- 26** Goodhart, D. *The Road to Somewhere. The Populist Revolt and the Future of Politics*. Oxford: Oxford University Press 2017.
- 27** Tamtéž, s. 232.

- 28** Bosma, A. – Peeren, E. „#Proudothefarmer: Authenticity, Populism and Rural Masculinity in the 2019 Dutch Farmers’ Protests“. In: Pospěch, P. et al. (eds.). *The Politics and Policies of Rural Authenticity*. London: Routledge 2021.
- 29** Cramer, K. *The Politics of Resentment. Rural Consciousness in Wisconsin and the Rise of Scott Walker*. Chicago: University of Chicago Press 2016.
- 30** Hochschild, A. *Strangers in Their Own Land. Anger and Mourning on the American Right*. New York: The New Press 2018.